

40 jaar 4 Mei-Projekt: van ‘Die Mutter’ tot ‘Er zijn grenzen’

Laurens Ham, Universiteit Utrecht

Intro: opkomst van de politieke koren en strijd tegen het fascisme

Koormuziek heeft de reputatie een beetje keurig te zijn, weinig baanbrekend, een beetje conservatief zelfs. Daar ben ik het helemaal niet mee eens. Eigenlijk hoef ik dat u niet te vertellen: u bent hier vanavond, dus u weet hoe spannend, maatschappelijk relevant en vernieuwend koormuziek kan zijn, zowel artistiek als politiek gesproken. Maar misschien kan het toch geen kwaad even terug te gaan naar een moment waarop de koormuziek in Nederland een geweldige stimulans kreeg: de jaren 1970.

Met de oude sociaal-democratische en communistische koren ging het op dat moment niet heel goed. Ze waren er nog wel, koren als Morgenrood en de Stem des Volks, in verschillende steden in het land. Maar ze waren aan het vergrijzen en de kennis van het oude socialistische repertoire – vaak geschreven tussen pakweg 1890 en 1940 – was aan het wegzakken.

Er waren tekenen aan de wand dat er weer interessante dingen te gebeuren stonden bij een jonge generatie van politiek bewuste mensen, zeker uit de communistische hoek. Neem het album *Voor Vietnam* van Morgenrood Rotterdam uit de vroege jaren zeventig, met composities van onder meer Gilius Bergeijk en Louis Andriessen. Bergeijk en Andriessen kwamen vanuit het conservatorium in Den Haag, waar radicale, politiek bewuste componisten actief waren. Nieuwe ideeën werden er gesmeed, over hoe de hedendaagse muziek weer relevant voor gewone mensen kon worden.

De verzamelnaam van het nieuwe type koor dat vanaf 1973-1974 plots overal begon op te duiken was het strijdkoor. Ze bestonden in allerlei soorten en maten. Het pure strijdkoor zong internationale linkse liederen, aangevuld met eigen, vaak Nederlandstalig repertoire over de problemen van het moment – huisvesting, kruisraketten, opkomend fascisme, man-vrouwproblematiek. De professionaliteit liep enorm uiteen. Er waren groepen die enkel op demonstraties meeliepen en die een heel gemakkelijk meezingbaar repertoire hadden (na verloop van tijd werden er voor massademonstraties zelfs protestliedjes geschreven op kinderijsjes en Sinterklaas- en kerstliedjes). Er waren ook groepen die concerten organiseerden of die te boeken waren op festivals, en er waren zelfs professionals die zich heel actief in het actiewezen mengden. Denk maar aan de mannen van de popgroep Bots, de Groningse vormingstheatergroep voor jongeren Werk in Uitvoering, of de hedendaagse muziekgroep De Volharding met onder meer Willem Breuker en Louis Andriessen.

In dit muzikale klimaat ontstond in 1979 het 4 Mei-Projekt. Een koor met een heel eigen positie: een amateurkoor, maar met serieuze muzikale ambities. Al vroeg in zijn geschiedenis koos het koor ervoor om geen puur actiekoor te worden; het accent lag in principe altijd op de eigen concerten en op het uitvoeren van ambitieuze, vaak internationale composities die een behoorlijke muzikale uitdaging waren. Het koor had ook een andere focus dan het gemiddelde strijdkoor: geen mix van linkse onderwerpen, maar één oerthematiek: de strijd tegen het fascisme. Het uitgangspunt was daarbij de 4 mei-herdenkingen, maar vanuit de herdenking van de slachtoffers van het nationaal-socialisme zocht het koor altijd de verbinding met andere landen, andere vormen van onrecht en onderdrukking.

Het fascisme dreigde immers weer actueel te worden in de late jaren 70 en vroege jaren 80. Er kwamen verschillende extreem-rechtse splinterpartijen op, die overigens vergeleken met vandaag de dag opmerkelijk weinig stemmen haalden. Toch bestond er het gevoel dat het gevoel van malaise dat heerste samenhang met de oprichting van die partijen – en als de vlam in de pan zou slaan zou dat wellicht tot een nieuwe fascistische beweging

leiden, dacht men. De tekenen waren ernaar: de Koude Oorlog trok weer aan, de werkloosheid liep op, er werden massabezuinigingen voorgesteld door het kabinet-Van Agt (het zogenoemde Bestek'81), en de verzorgingsstaat die was opgebouwd stond serieus onder druk. Inmiddels weten we dat een deel van de regels en structuren die door het progressieve kabinet-Den Uyl in de jaren zeventig waren opgebouwd, in de loop van de jaren tachtig en negentig weer afgebouwd zou worden. Anno 1979 was allerminst duidelijk wat die politieke omwenteling en het gevoel van malaise maatschappelijk zouden gaan betekenen.

Het is boeiend om te zien dat in deze situatie juist de oude klassiekers uit de strijd tegen het fascisme weer zo'n cruciale rol gingen spelen. Men greep terug op materiaal uit de Tweede Wereldoorlog en de periode van de jaren dertig, een tijd waarin het linkse strijdlid gebloeid had en waarin mensen zich expliciet tegen het nationaal-socialisme had verzet. We gaan nu luisteren naar twee van die anti-fascistische klassiekers, die tot de oudste liederen op het repertoire van het 4 Mei-Projekt behoren. Het eerste is 'A tog foen nekome', een tekst geschreven door Mordachaj Gebirtig in het getto van Warschau in 1943. Daar is de tekst uit weggesmokkeld, waarna er later een melodie bij is geschreven. Daarna zingt het koor 'De moorsoldaten', ook wel bekend als 'De veensoldaten' of 'De veenbrigade', een van de allergrootste strijdklassiekers aller tijden. Het is in 1933 geschreven in het gevangenenkamp Börgermoor, waar politieke tegenstanders van de nazi's werden vastgezet. Er zijn in de jaren 70 en 80 talloze Nederlandse vertalingen van dit lied gemaakt, maar ik ken ook bijvoorbeeld een recente Britse versie, aangrijpend gezongen door de folkgroep Lankum.

Daarna hoort u twee liederen van Mikis Theodorakis, een Griekse componist over wie ik dadelijk nog iets meer zal zeggen: 'De wind zegt een gebed' en 'Dhendro to Dhendro'. Die liederen zullen allebei gedirigeerd worden door Frank Deiman, de tweede dirigent van het 4 Mei-Projekt.

Jaren 70: Duitsland en Chili als inspiratiebronnen

In de jaren zeventig stonden verschillende politieke liedtradities erg in de belangstelling. Strijdkoren, en ook een politiek bewust koor als het 4 Mei-Projekt dat zich niet echt met de term strijdkoor identificeerde, grepen bijvoorbeeld graag terug op de bijzondere vooroorlogse liederen die Hanns Eisler had gemaakt op teksten van de legendarische marxistische theaterauteur Bertold Brecht. Dat leverde een klassieker op als het 'Solidariteitslied' – met de legendarische openingsregel 'Voorwaarts en niet vergeten', dat nog gezongen werd op de begrafenis van Joop den Uyl in 1987.

Ook de cantate 'Die Mutter', die behoorde tot het allereerste werk dat door het 4 Mei-Projekt werd uitgevoerd, behoort tot de gezamenlijke werken van Eisler en Brecht. U gaat dadelijk als eerste luisteren naar een stuk uit die cantate, 'Grabrede', waarin een man beschrijft hoe het voelt om naar zijn executieplaats geleid te worden. Een van de aangrijpende elementen van het lied is de klassesolidariteit die eruit spreekt: de man realiseert zich dat alle materiële objecten op die executieplaats, van de muur die gebruikt wordt tot en met de kogels die hem zullen doden, gemaakt zijn door de proletariërs die hij als zijn kameraden beschouwt. Het lied laat zo dus op een schrijnende manier zien hoe de arbeiders intern tegen elkaar werden opgezet: in plaats van gezamenlijk voor een betere toekomst te strijden, bereidden ze elkaars ondergang voor.

De Duitse liedtraditie van voor de oorlog was dus bekend bij de politieke koren uit de jaren 70, maar waar ze misschien nog wel meer voor voelden, waren de Latijns-Amerikaanse liederen uit Cuba, Argentinië en vooral Chili van dat moment. Cuba werkte vooral in de jaren zestig als een magneet op linksdenkend Nederland: daar was, zo leek het toen, een dynamische communistische staat ontstaan die in permanente ontwikkeling was. Daarnaast had het eiland ook nog eens een waanzinnige muzikale traditie.

Argentinië en Chili stonden vooral in de belangstelling omdat daar in de jaren 70 linkse, succesvolle regeringen ten val kwamen door staatsgrepen. Daarbij namen uitgesproken rechtse, door de VS gesteunde dictaturen de macht over: Pinochet in Chili, Videla in Argentinië. In die landen bloeide het zogeheten *Nueva Canción*, het nieuwe folklied, waar vooral in Chili grootse namen uit voortkwamen. Denk aan Violeta Parra, Víctor Jara, Quilapayún en andere groepen die met name in Europa doorbraken. Jara werd een legende, niet alleen vanwege zijn aangrijpende muziek, maar ook vanwege zijn gewelddadige dood in gevangenschap kort na de staatsgreep van 1973.

Een ander mogelijk slachtoffer van die staatsgreep van Pinochet was Pablo Neruda, wel de belangrijkste dichter van zijn generatie. Lange tijd werd gedacht dat hij in de dagen na de staatsgreep door kanker stierf, maar sinds de laatste jaren wordt onderzocht of zijn dood niet toch een onnatuurlijke was. Hij was namelijk een te vrezen vijand van het regime. Zijn magnum opus – ongetwijfeld het boek dat dat ervoor gezorgd heeft dat hij de Nobelprijs voor de Literatuur kreeg in 1971 – was *Canto General*, een poëtische reflectie op de geschiedenis en cultuur van Latijns-Amerika. Delen uit de *Canto* werden door Mikis Theodorakis op muziek gezet, een Griekse componist die zeker in de jaren tachtig door politieke koren veel werd uitgevoerd. Zo ook door het 4 Mei-Projekt, die hier een grootschalige en succesvolle voorstelling heeft gespeeld in 1985. U luistert dadelijk naar ‘Vienen los pajaros’, een ode aan de natuurlijke rijkdom van Latijns-Amerika met een impliciete aanklacht tegen de koloniatoren.

Tussen het lied van Brecht en Eisler en dat van Neruda en Theodorakis hoort u ook nog een lied van de Russische componist Dimitri Sjostakovitsj. Dat is een verklanking van een revolutionair gedicht uit de communistische traditie, waartoe Sjostakovitsj zich overigens erg dubbelzinnig verhiel. Als dirigent bij alle drie de liederen zal optreden Jan Lameris, initiatiefnemer van het 4 Mei-Projekt en dirigent van het eerste uur.

Heroriëntatie van de politieke koren in de late jaren 80 en jaren 90

Ik zei het net al even: toen het 4 Mei-Projekt in 1979 werd opgericht, was dat bepaald niet het enige nieuwe politieke koor. Het waren hoogtijdagen van het politieke lied in het algemeen en van het politieke koor in het bijzonder. Geen wonder: er was politiek zeer veel aan de hand, zowel binnenlands als over de rest van de wereld.

Kenmerkend voor deze periode vind ik altijd een combinatie van een gevoel van diepe somberheid over de toekomst met een enorm verantwoordelijkheidsgevoel én een verlangen om de dingen te gaan verbeteren. Dat zat in de jongerencultuur van die tijd: enerzijds riepen alle jonge punks de hele tijd ‘no future’ en zat het doemdenken er diep in, maar als het puntje bij paaltje kwam, dan waren diezelfde jongeren ook heel creatief. Ze kraakten hun eigen huizen, begonnen hun eigen idealistische kledingwinkel en hielpen elkaar onderling.

Diezelfde *hands-on*-houding zie je natuurlijk in de vredesbeweging. Men was er in de vroege jaren tachtig van overtuigd dat de wereld op een keerpunt stond: als er een atoomoorlog zou uitbreken, dan kon dat wel eens het einde van de beschaving betekenen. Maar mensen bleven niet bij de pakken neerzitten, maar kwamen daadwerkelijk in actie, bijvoorbeeld bij de gigantische vredesdemonstraties van 1981 en 1983. Muziek, ook muziek van koren, vormde in die jaren een belangrijke inspiratiebron om te strijden voor een betere wereld. Het waren jaren waarin een koor als het 4 Mei-Projekt maar al te veel te doen had, en waarin het koor volop mee kon doen in de strijd voor vrede en tegen het nieuwe fascisme.

Maar in de loop van het decennium begonnen de machtsverhoudingen in de wereld te verschuiven. Halverwege de jaren tachtig werd duidelijk dat de kruisraketten er niet zouden komen. Latijns-Amerika stond in die jaren ook iets minder in de belangstelling. Steeds meer ogen waren op Zuid-Afrika gericht, waar de strijd tegen de apartheid in de late jaren tachtig en vroege jaren negentig hét politieke thema werd. Veel Nederlandse strijdkoren begonnen

bijvoorbeeld intensief liederen in het Xhosa en andere Zuid-Afrikaanse talen te zingen. Het 4 Mei-Projekt deed dat trouwens in deze jaren nog niet; ‘pas’ in 1999, dus ruim nadat Zuid-Afrika een democratisch land geworden was, maakte het koor voor het eerst een heel programma rond Zuid-Afrikaanse muziek. [PS: volgens de informatie die ik toegespeeld heb gekregen. Na het concert kwam er iemand op me af die me erop wees dat er eind jaren tachtig wél al meer dan sporadisch Zuid-Afrikaanse liederen zouden zijn gezongen; hij noemde een heel programma van eind jaren tachtig. Volgens de aangeleverde gegevens en die op de site van het 4 Mei-Projekt werd er alleen in 1990 één stuk gezongen, ‘Soweto’, uit deze hoek.]

In de jaren negentig raakte de strijdmuziek in Nederland in een soort identiteitscrisis. Na de afschaffing van de apartheid en de ineenstorting van het internationale communisme moesten mensen zichzelf politiek heroriënteren. En ik zal u niets nieuws vertellen als ik zeg dat woorden als ‘internationale solidariteit’ in de jaren negentig weinig hip waren. Het aantal strijdkoren lag in 1988 nog op een hoogtepunt, zo’n 60 koren in heel Nederland, maar dat aantal was tien jaar later ongeveer gehalveerd.

Maar natuurlijk ontstonden er nieuwe brandhaarden in de wereld, en juist voor een breed georiënteerd koor als 4 Mei-Projekt bood dat weer nieuwe aanleidingen voor programma’s. In mijn eigen jeugd, in de jaren negentig, was Joegoslavië hét gebied waar het op het nieuws altijd over ging. Aan het begin van de 21e eeuw greep het 4 Mei-Projekt impliciet daarop terug in een van zijn programma’s. We gaan nu luisteren naar de 12e ‘Rukovet’ uit dat programma van 2003, oftewel de twaalfde reeks volksliederen van de Servische componist Stevan Mokranjac. De liederen hebben overigens niet zozeer de strijd voor vrede, als wel de liefde met elkaar gemeen. Daarna hoort u ook een lied uit een deel van de wereld waar in de politieke muziek weinig oog voor lijkt te zijn: Litouwen. Het gaat om ‘Caligaverunt’ van Juozas Naujalis. De dirigent bij deze liederen is Pieter Kole.

Toekomst van het activisme en van politieke koren?

De afgelopen maanden hebben grootschalige straatprotesten de wereld opgeschud. Ze gingen de hele wereld over: Hongkong ligt al vele weken plat, Evo Morales in Bolivia trad af na massale demonstraties, in Iran wordt gedemonstreerd tegen stijgende brandstofprijzen, in Chili gaan miljoenen mensen de straat op tegen het uitgesproken kapitalistische regime. Deels gaat het om een eis om meer macht en inspraak tegenover onderdrukkende regimes, denk aan Hongkong, deels ook strijden mensen eenvoudigweg voor de betaalbare beschikbaarheid van eerste levensbehoeften zoals voedsel of brandstof.

Het is niet de eerste keer dit decennium dat de straten over de hele wereld op hun kop staan. De jaren 2010 waren ook de jaren van de Arabische Lente – die helaas omsloegen in diverse gewelddadige tegencoups en de uitputtende burgeroorlog in Syrië. Ook in de westerse wereld en in Rusland werd er de afgelopen 10 jaar veel gedemonstreerd: denk aan het anti-Poetin-activisme, aan Occupy-protesten over de gehele westerse wereld, maar ook aan de gele hesjes in Frankrijk en misschien zelfs de boerenprotesten in Nederland van het afgelopen jaar.

Het is duidelijk dat het activisme enorm van vorm aan het veranderen is, dat zie je bij alle genoemde voorbeelden. Het idee dat protest vooral een links karakter is, lijkt achterhaald: denk aan de blokkeerfriezen en pro-Piet-activisten in Nederland, of aan contrarevoluties in de Arabische wereld. Het idee dat westerse landen solidair zouden moeten zijn met de strijd in andere delen van de wereld is sterk ondergraven. En vooral het idee dat alle neuzen dezelfde kant op staan is weg.

Wat is in dit klimaat de rol van een politiek koor? Er bestaan nog enkele klassieke strijdkoren in Nederland, hoewel sommigen van hen zich vooral tot wereldmuziekkoor hebben omgevormd. Enkele koren zingen veel over het klimaat, hét thema in de westerse wereld van vandaag. Ook 4 Mei-Projekt reflecteert in zijn actuele repertoire de breedheid en diversiteit van maatschappelijke hot items. Daar gaan we nu wat voorbeelden van horen. Eerst

hoort u 'Ow er te sel', een oud volkslied uit Armenië, dat trouwens al voor het eerst door het 4 Mei-Projekt werd uitgevoerd in de vroege jaren 90. Het was destijds wereldwijd baanbrekend dat aandacht voor materiaal uit dit deel van de wereld werd gevraagd. Daarna horen we 'The 21st Century' van Greg Bartolomew, een stuk uit 2008 gebaseerd op de rede die Kofi Anan uitsprak bij de aanvaarding van de Nobelprijs voor de Vrede in 2001. Anan sprak zich daarin uit voor het recht van Afghaanse meisjes op onderwijs en kwaliteit van leven, net als alle meisjes ter wereld. Vervolgens hoort u een recente compositie van de huidige dirigent Robert Ramaker over grensproblematiek vandaag: een reflectie op hoe de kleinste en de grootste persoonlijke én politieke grenzen kunnen ingrijpen op een mensenleven. Daarna zijn we alweer aan het laatste lied van de avond toe: 'Weltkulturkuchen', een recente potpourri van liederen over de hele wereld. Dat laat de diversiteit van het 4 Mei-Projekt én van de politieke muziek van vandaag mooi horen.

Laurens Ham, 30 november 2019 op het concert 40 jaar 4 Mei-Projekt